

Elmlə şəxsiyyətin harmoniyasını yaşadan ziyalı

Yusif YUSİFOV,
ADPU-nun Azərbaycan
Dilçiliyi Kafedrasının
dosenti, ümumi dilçilik üzrə
baş elmi işçi

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Dissertasiyada hər iki elm - dilçilik və ədəbiyyatşünaslıq məsələləri araşdırıldığına görə iddiaçıya iki indeks üzrə elmi dərəcə verilməli idi. Elmi yaradıcılığı araşdırılan filologiya üzrə elmlər doktoru, əməkdar elm xadimi, prof. Həsən Mirzəyev çoxcəhətli elmi yaradıcılığın daşıyıcısı kimi tanınan alim olmuşdur. O həm dilçi, həm ədəbiyyatşünas, həm də folklorşünas idi. Hər üç elmlə bağlı alimin dəyərli araşdırmaları vardır. Azərbaycan filologiyasının bütün sahələri, şöbələri və bölmələri üzrə araşdırmaları bu görkəmli alimin elmi yaradıcılığının çoxsaxəliliyindən yetərincə danışmağa imkan verir. Tapıntı statuslu yaradıcılıq axtarışları ona böyük şöhrət qazandırmışdır.

Həsən Mirzəyevin elmi yaradıcılığının aparıcı qolu olan dilçilik elminə dair araşdırmaları, eləcə də ədəbiyyatşünaslığın folklorşünaslıq bölməsinin maraqlı layı aşiq yaradıcılığı ilə bağlı yazdıqları onun önəmli xidmətlərinin dəyərli göstəriciləridir. Çoxsaxəli filoloji yaradıcılığı diqqət çəkən prof. Həsən Mirzəyev ən öncə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində formalaşan dilçilik məktəbi-nin yaradıcıları içərisində xüsusi yer tutur. O, dilçiliyin ayrı-ayrı müstəqil qolları üzrə tutarlı dərslərlər, məqalələr və monoqrafiyalar yaratmışdır.

H.Mirzəyev Qərbi Azərbaycan-Dərələyəz mahallarında yer adlarını, bir çox toponimləri dərindən, həm də hərtərəfli tədqiq etmiş, Azərbaycan dilinin fonetik, leksik-semantik, frazeoloji, qrammatik laylarını sistemli şəkildə müqayisəli-tarixi, etimoloji, derivatoloji baxımdan, ümumi dilçiliyin tələblərinə uyğun dil nəzəriyyəsi fonunda araşdırıb bilməmişdir. Həssas dil duyumlu yaradıcı alimin tutarlı elmi çəkisi, özəlliyi başqa dilçilərin dərslərindən, monoqrafiyalarından çox aydın və asanlıqla seçilən, həm məzmun, həm də formaca dolğun, istər elmi, istərsə də metodik cəhətdən tapıntı statusunu qazanmağa, doğurdan da, yetərincə layiq bilinən "Azərbaycan dilində feil" monoqrafiyasını elmi yaradıcılığının zirvəsi, şah əsəri adlandırılmasında böyük həqiqət vardır. Uzun illər böyük səbrlə, ardıcılıqla aparılan axtarışlarının uğurlu, sevindirici bəhrəsi olan bu monoqrafiyada əməkdar elm xadimi, professor Həsən İbrahim oğlu Mirzəyevin dilçilik görüşlərinin sistemli şəkildə ümumiləşdirildiyini görürük.

"Azərbaycan dilində feil" monoqrafiyası alimin bütün türk dünyasında tanınmış ilk əsəridir. Həsən Mirzəyev dilimizin özü qədər qədim olan, nəinki dəyərli sərvətimizin, bütöv türk dillərinin

bənzərsizliyini, özəlliyini qoruyub saxlamağa potensial gücü yetərincə çatdığı üçün yad təsirlərə düşməyən, əksinə onları öz təsiri altına salıb dilimizin linqvistik təbiətinə uyğunlaşdırmaqla onun lüğət tərkibinin hərtərəfli yönündə artımında, dolğunlaşmasında aqilasız rolunu, həyat simvolu sayılan hərəkətin linqvis-tik ifadə görümlü sayılan -feili özünün tədqiqat predmeti seçmişdir. Həsən Mirzəyevin elmi yaradıcılığı ilə şəxsiyyəti arasında bir yaxınlıq, uyğunluq vardır. Mən Həsən müəllimi haqqı, ədaləti həmişə çəkinmədən qoruyan, onları tapdalayanlara qarşı çıxan, tutduqları vəzifələrdən, maddi imkanlarının yetərincə çoxluğundan asılı olmayaraq çəkinmədən, qorxmadan belələrini pisləyən, etdikləri ədalətsizlikləri üzlərinə deyən şəxsiyyət kimi tanıyırdım. O, hər zaman dilçilik, ədəbiyyatşünaslıq elmlərini, ümumiyyətlə, filologiyayı yaxşı bilən, rəhbərliklə yanaşardı. Belələrini yüksək dəyərləndirər, müdafiə edər, hətta onlar həyatda müəyyən səhvə yol versələr də, düzgün yola yönəldər, bağışlayardı.

Həsən Mirzəyev zövqünə daha çox uyğun gələn feil üzərində araşdırmalar aparmış, bu sahənin hərtərəfli tədqiq edilməsi üçün elmi məktəb yaratmışdır. Filologiya üzrə elmlər doktoru, professor Məhri Hüseynova (№1(33)), 2021-ci ildə nəşr edilmiş "Onun həyatının mənası" adlı məqaləsində Həsən Mirzəyevlə bağlı yazmışdır: "İstənilən anı peşəkər baxış kifayət edər ki, onun mövzu seçərkən həmişə mübahisəli, tədqiq olunmamış dilçilərin və folklorşünasların toxunmadığı məsələləri tədqiqatə cəlb etdiyinə şahidi olasan. Buna görə, cəsarətlə onu demək olar ki, professor Həsən Mirzəyev Azərbaycan dilçiliyində feil bəhsi üzrə məktəb yaratmış, monoqrafiyalar yazmış, 150 il müddətində türkologiyada mübahisə doğuran bir çox mövzuları (feili sifət, feilin təsir kateqoriyası və s.) tədqiq etmiş və mübahisələrə son qoymuşdur.

Məhri xanım göstərilən maraqlı və geniş məzmunlu, faktlarla dolğun məqaləsində ümumi dilçilikdə, həmçinin türkologiyada mübahisəli, fərdi özəllikləri ilə dolğun olan Azərbaycan dilində feili sifət və təsirli-təsirsiz feillər mövzusunun gah feilə, gah da feili sifətə aid edilməsinin elmi, elmi-metodik çətinlik, anlaşılmazlıq yaratdığına görə həmin çətinliyə, anlaşılmazlığa son qoymaqdan ötrü Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının müdiri, ən görkəmli Azərbaycan dilçisi, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor Əbdüləzəl Dəmirçizadənin söylədiklərini oxuyuculara çatdırmağı lazım bilməmişdir. Ə.Dəmirçizadənin öz düşüncələrini belə əsaslandırdığı göstərilir: Həsən Mirzəyevin yazdığı "Müasir Azərbaycan dilində təsirli və təsirsiz feillər" adlı dərslərsəitisi çox aktual problemi əhatə edir. Dilçilik ədəbiyyatında bu problem haqqında geniş məlumat olmadığı üçün tələbələrimiz çətinlik çəkir. Ona görə də bu dərslərsəitinin tezliklə çap olunması ali məktəblərin filologiya, ibtidai məktəb pedaqogikası və metodikası fakültəsi tələbləri üçün böyük köməkdir.

Haqqında yetərincə oxşar rəylər yazılmış "Müasir Azərbaycan dilində təsirli və təsirsiz feillər" kitabının 1979-cu ildə nəşr edilməsi onun əsərlərinin 14 cildlik külliyyatı çağdaş zamanımızla səs-ləşən, dilçi alimlərin diqqətini çəkən araşdırma-lar sayılır. Yaradıcılıq axtarışlarının göstəricilərində böyük Azərbaycan xalqının tarixi, soyu(mənşəyi) haqqında dəyərli bilgiler vardır. Dilçi alimin elmi yaradıcılıq axtarışlarının ifadə qeydlərində Azərbaycan dilinin milli özəllikləri öz dolğun əksini tapmışdır. Görkəmli dilçinin xüsusən feillə bağlı yazdığı əsərlər bu baxımdan çox dəyərlidir. O, dilimizim özəlliyini qoruyub

saxlamaqda və dolğunlaşdırmaqda feilin potensial imkanlarının yetərincə olduğunu diqqətə yönəlmiş, bu barədə düşüncələrini aqılbatan, inandırıcı faktlarla sübut etməyi bacarmışdır.

Əməkdar elm xadimi, professor Həsən Mirzəyev bədii, publisistik və elmi üslubda yaratdığı əsərlərində, məqalələrində, şeirlərində, folklorla bağlı əsərlərində, aşiq yaradıcılığı ilə bağlı yazılarda, dərslərində, nitq mədəniyyətinin tələbləriyiçməli, təmizlik, düzgünlük, məntiqlik gözlənilir. Onun əsərlərində xalq ruhu güclüdür.

Görkəmli ictimai xadim, əsl filoloq alim-dilçi, ədəbiyyatşünas, folklorşünas, aşiq poeziyasının tanınmış bilicisi, professor Həsən Mirzəyev xalqımızın ən dəyərli milli sərvəti, onun mənəviyyatının əsas adlandırdığı, milli ədəbi, rəsmi dövlət dilini onun qədim, eləcə də çağdaş inkişaf qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi, araşdırılması və tədrisi yollarının göstəriləyi elmi bölməni - "Müasir Azərbaycan dili" kafedrası yaratmış, ona rəhbərlik etmişdir.

Həsən Mirzəyevin elmi yaradıcılığının müəyyən bir qolu alimin folklorşünaslıqla bağlı araşdırmalarıdır. Buna görə onu təcrübəli folklorşünas adlandırmaq, heçdə yanlışdır. O, doğma yurdunun şifahi söz yaradıcılığına aid xalq deyimlərini, səbrlə, qayğıkeşliklə seçərək toplamış, xalq yaradıcılığı nümunələrini, bədii parçaları toplağaın yollarına, elmi prinsiplərinə əməl etmiş, onları sistemləşdirmiş, ayrı-ayrı ədəbi növ və janrları qruplaşdırmışdır. Folklor parçalarının üzərində çalışarkən elmilik prinsipini gözlədiyinə görə uğurlu tapıntıları üzə çıxartmağı bacarmışdır. Ustad araşdırıcı toplayıcılıq prinsiplərini həssaslıqla gözləyərək, yazıya aldığı müdrik, hikmətli tapıntıları düzgün araşdırıb bilməmiş, yazıya aldığı xalq yaradıcılığı parçalarının yaddan çıxmasına, unudulmasına, yol verməmiş, topladığı folklor materiallarının janr təyinatına uyğun qruplaşdırılmasını yüksək elmi-metodik səviyyədə həyata keçirmişdir.

Həsən Mirzəyev mövsüm və mərasim nəğmələrinin bölgüsünü verərkən təqdim edilən nümunələrin oxunduğu mərasimlərin təsvir olunmasını lazım bilib. Holavar, sayaçı sözlər, eydirmə kimi əmək nəğmələrinin ardınca "qodu-qodu", "kosa-kosa", "yel baba", "xıdırNəbi" nəğmələrinin verildiyini, bu təqdimatın, "Çillə", "Boz ay", "Üzərlik yandırma", "Yağış kəsmə" kimi mərasimlərin təsviriylə tamamladığını görürük. Onun folklor nümunələrini bu şəkildə təqdim etməsi onların özəlliyini, məqsədini və vəzifəsini hərtərəfli, dolğun anlamağa kömək edir. Həsən Mirzəyev folklorun ifadə görümlərini yazıya alarkən, dialektal xüsusiyyətləri gözləməyi vacib saymışdır. O, dialektal xüsusiyyətlərin gözlənilməsinin həmin folklor örnəkləri əsasında Dərələyəz bölgəsinin şivəsini öyrən-məyə imkan verdiyini nəzərə almışdır. Həsən Mirzəyevin "Toponimlərin leksik, semantik və qrammatik

xüsusiyyətlərini" ermənilər tərəfindən təhrif olunması səbəbini və reallığını göstərməsi, Azərbaycan türklərinin bu bölgənin avtohton əhali olmasının etimoloji təhlillərlə sübut etməsi, oronim, hidronim və oykonimlərlə bağlı əfsanə və rəvayətləri, xalq yozumlarını araşdırması, onun etnonim, etnotoponim, antroponim, hidrotoponim kimi onumastik vahidlərin xarakterik xüsusiyyətlərini el deyimləri, xalq yozumları ilə qarşılıqlı şəkildə öyrənməsi, Dərələyəz mahalının şivə sözlərinə diqqət çəkən Həsən Mirzəyevin ifadələrinin folklor qatına emməsi və bu əsasda onların lüğətini yaratması diqqətə çatdırılır. Deyilənlər görkəmli alimin, filologiyanın folklorşünaslıq bölməsinə aid məsələlərin öyrənilməsində xidmətlərini əks etdirir.

Həsən Mirzəyevin Azərbaycan folkloru qarşısında xidmətləri sırasına aşiq və şair təbiətli adamların şeirlərinə önəm verməsi də daxildir. Aşiq Cəlalın, aşiq Qəhrəmanın, aşiq Mehdiyin, aşiq Qulunun və başqalarının qoşmalarını, gəraylılarını toplaması, onun ədəbiyyatşünaslıq elminin folklorşünaslıq bölməsi sahəsində böyük xidməti adlandırılabilir. Həsən Mirzəyevin folklor sahəsində xidmətlərini göstərmək baxımından bu misralar böyük maraq doğurur:

Əzizim müşkül açar,
Müşkülü müşkül açar.
İldə bir, ayda iki,
Həftədə üç gül açar.

Aşiq Paşa tapmacanı qoşma ilə cavablandırır:

Bir yemişi alıb, kəsdim bu yolda,
İnsaf deyil, Paşa qalsın xəyaldə.
Dediym ümman tapdım bu yolda,
Səndə bilki, məndə hünər var, Hürü!

Telli haqda sən öyrətdin elini,
Mənə çox işlətdin fənd-felini.
Canına qiymaram, şirin dilini,
Ya əqrəb dişləsin, ya da maz, Hürü!

Yazıq paşa cavanların mərdidir,
Məni öldürən sən Hürünün dərdidir.
Sən dediyin baramanın qurdudur,
Üç girvəngə tənəkimi ver, Hürü!

Həsən Mirzəyevin yazıya aldığı hadisələr içərisində səfərnəmələrində önəm-liliyi insanda oyatdığı xoş vaxt diqqətə çəkir. "Borçalı aşıqlarının Dərələyəzə səfəri" aşiq rəvayəti adlandırılmasına baxmayaraq, burada baş vermiş tarixi hadi-səyə üstünlük verildiyi göstərilir. "Aşiq Alının Türkiyə səfəri", "Qaçaq Səfər Alının Zəngəzur səfəri", "Qaçaq Səfər Alının Qaraxac səfəri", "Qaçaq Səfər Alının Gindivaz səfəri", "Qaçaq Səfər Alının Türkiyə səfəri" və "Qaçaq Səfər Alının Naxçıvan səfəri" aşiq səfərnəmələridir.

Həsən Mirzəyevin yaratdığı qıfıl-bəndlər, deyişmələr böyük maraq oyanan yaradıcılıq nümunələridir. Maraqlı qıfıl-bəndlərdən biri "Valeh və Zərnigar" dastasının qəhrəmanlarının söylədikləridir. Xitab-qıfıl-bənd, qıfıl-bənd müxəmməs, qıfıl-bənd deyişmə şəkilləri qıfıl-bəndlərdir. Aşiq şeiri şəkilləri zənginliyi, dolğun-luğu baxımdan diqqətə çəkən yaradıcılıq axtarışlarının rəngarəng göstəriciləridir.

Həsən Mirzəyevin qələmə aldığı qıfıl-bəndlər, deyişmələrlə yanaşı, yazdığı bağlamalar, vəsiyyətlər, ustadnamələr, ustadnamə-nəsihətnamələr, ithaflar, müraciətlər, həcivlər, ərizələr, yaxud ərizə-hallar, nəsihətlər, tərənnümlər, duetlər, nəzirələr ilk dəfə janr fərqləri ilə təqdim edilən nümunələr, eləcə də bir janrın janrdaxiləyişmələrinə aid verdiyi faktlar aşiq şeirişəkillərindən daha qabarıq gözü çarpması, onun həmdə ustad və yaradıcı folklorşünas kimi tanındığını sübut edir.

(Davamı var)